

Begum Rokeya: Hindistan’da Müslüman Kadınların Eğitim Hakkı Mücadelesinde Bir Öncü

Tolga Ulusoy¹

Begum Rokeya ile karşılaşmam Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümünde tezsiz yüksek lisans programını bitirme ödevimi yazarken oldu. Feminist ütopya üzerine yazmakta olduğum çalışma Begum Rokeya’nın yazdığı ütopyalara ilişkin olmasa da metinde ilk feminist ütopyaların yazarlarından birisi olan Rokeya’ya değinmemek olmazdı. Feminist ütopyalar üzerine o zaman en eski metin, Charlotte P. Gilman’ın 1915 yılında yayınlanmış olan *Kadınlar Ülkesi* olarak biliniyordu. Hâlbuki yapılan araştırmalara göre Rokeya’nın Sultana’nın Rüyası isimli öyküsü 1905 yılında yayınlamıştı ve o zaman en eski feminist ütopyanın bu metin olduğunu iddia etmişim (sonradan yaptığım okumalarla 1881 Mary E. Bradley Lane’in *Mizora*, 1889 yılında Elizabeth B. Corbett *Yeni Amazonya: Gelecekte Bir Tadımlık* isimli feminist ütopyaları olduğunu da öğrendim).

Bu yazıyla Begum Rokeya’yı sadece yazdığı feminist ütopyalarla değil kadınların özgürlük ve eğitim hakkı mücadelesinde verdiği katkılarla da yeniden anlamak ve anlatabilmek için bir fırsat bulabildiğimi düşünüyorum.

İnsan Hakkı Olarak Kadınların Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı, kadınların özgürleşme mücadelesinde belki de ilk mücadele sahalarından birisidir. Kadınların kamusal alana katılımını arttırmak amacıyla ortaya çıkmış ve günümüzde Birinci Dalga Feminizm denilen akım içerisinde kadınların eğitime ulaşma imkânını arttırmak, siyasi temsil oranını çoğaltmak ve seçme hakkına ulaşmalarını sağlamak, kadın istihdamını arttırmak ve kadınların

¹ tolgaulusoy85@gmail.com

çalışma koşullarını iyileştirmek konuları, 19. yüzyıl boyunca kadın hakları mücadelesinin temel noktaları olmuştur.

Eğitim hakkının burada özel bir yeri vardır. Zira eğitim mefhumu, aydınlanma felsefesinin idealleri gereği insanlığın ilerleme yolunda en önemli etkinlik olarak görülür. Bu yüzden de erken dönem kadın hakları savunucuları bu aydınlanma idealleri çerçevesinde kadınların eğitime kavuşmasını temel bir özgürleşme faaliyeti olarak değerlendirirler.

Kadınların eğitime dair ilk karşı çıkışlardan birisi, Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında yazmış olduğu *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* isimli kitaptır. Bu kitap, kadınların eğitime dair tartışmaları başlatmanın yanı sıra kadın haklarını savunan ilk metinlerden birisi olarak da görülmektedir. Wollstonecraft, takipçisi olduğu J.-J. Rousseau'nun eğitim üzerine olan meşhur *Emile* isimli eserine bir eleştiri geliştirmiştir. Rousseau'nun eğitim hakkındaki görüşlerini hep erkek bir karakter olan Emile üzerinden anlatmasını ve Emile'nin eşi olarak kurgulanan Sophie'nin ise sadece bir hizmetçi olarak gösterilmesini eleştirir. Sophie, Emile'nin aldığı eğitimi alamaz; onun öğrendiği tarih, bilim vb. yüksek bilgileri öğrenmesine gerek yoktur Rousseau'ya göre. O, Emile ne ile mutlu olacaksa onu öğrenmelidir; onu rahatlatacak müzikler çalmayı öğrenir, iyi yemek pişirmeyi ve ev idaresini öğrenir. Wollstonecraft buna karşı çıkar ve belki de ilk kapsamlı feminist diyebileceğimiz *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* kitabının temel temalarından birisi, kız çocuklarının eğitimi olur.

Bundan sonra da kadınların eğitim haklarına dair mücadele bitmez. Hatta artarak ve yoğunlaşarak devam eder. Eğitimin hem formel hem de informal (bilinç yükseltme, özgürleşme, özneleşme vb.) unsurları, kadınların özgürlük mücadelesinin temel alanlarından birisi haline gelir.

Begum Rokeya'nın Hayatı ve Mücadelesi

Kolonyal dönemde Hindistan'da kadınların eğitimi

Kolonyalizm, Avrupalı ülkelerin kendi dışındaki toplumlara yönelik siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel hegemonya biçimlerinin uygulanması olarak tanımlanabilir (Loomba, 2000, ss. 18-38). İngiltere sömürgesi altındaki Hindistan'da kadınların eğitime dair ilk adımlar sömürge yönetimi tarafından atılmıştır. Bu adımlar doğal olarak kadınların özgürlüğünü hedeflemekten çok Avrupa düşünce yapısının benimsenmesini sağlayarak bir endoktrinasyon amacı gütmekteydi. Ama bu beklenen amaçların tersine eğitimin yaygınlaşması hem kadınlar için hem de Hindistan'ın siyasi özgürlüğü için adımların atılmasına yol açtı. İngiliz sömürge yönetimi, Hindistan'daki kadınların ikincil pozisyonlarını, toplumsal normları yerinden oynatabilmek adına kullandı. Sömürgecilere göre Hindistan'ın geri kalmasının sebebi kadınlara yönelik yerleşik kültürel (Chakraborty, 2009, s. 88).

Fakat buna karşı çıkan Hindistanlı özellikle erkek entelektüeller kadının Hint toplumu ve kültüründe yüce ve önemli bir yeri olduğunu varsaydıkları geçmiş geleneklere yöneldiler. Buradan yola çıkarak kadına, evinin ve manevi değerlerin savunucusu olduğu bir rol biçtiler. Bu aslında Batı'ya karşı eleştirel bir tutum taşıyan ama geleneklerle de zıtlıklar içerisinde olan her modernist erken dönem milliyetçi akımın başvurduğu bir yöntemdir. Buradan yola çıkarak kadını, yeni nesillerin, geleceğin taşıyıcısı konumuna getirdiler ve onun kamusal hayattaki varlığını desteklediler. Bu dönemde ortaya çıkan bu modernleşmeci ve milliyetçi düşünme çizgisi Bengal Rönesansı olarak isimlendirilmektedir (Bagchi, 2009, ss. 743-746; Quayum, 2020; Rakshit, 2023). Kamusal hayattaki ilk adım ise doğal olarak eğitim olmaktaydı (Chakraborty, 2009, ss. 88-89; Verma, 2024; Vikas & Pathak, 2024). İlk açılan kız çocuklara yönelik okullar ise şunlardı: "Eğitimin yayılması için gündemde, Geraldine Forbes'un sınıflandırdığı gibi, üç grup insan bulunuyordu: İngilizler, Hintli erkek reformcular ve eğitimli Hintli kadınlar. Girişim, Kalküta'da Radhakanta Deb ve School Book Society gibi erkekler tarafından ve daha sonra Keshub Chandra Sen ve Brahmo Samaj tarafından, Batı Hindistan'da Madhav Govind Ranade ve Prarthana Samaj tarafından, Kuzey Hindistan'da Dayanand ve Arya Samaj tarafından ve Madras'ta Annie Besant ve Teosofi Cemiyeti tarafından üstlenildi. Eğitimli Hintli kadınlar konusuna gelince, Batı Hindistan'da Pandita Ramabai'nin, Madras'ta Rahibe Subbalakshmi'nin ve Bengal'deki Müslüman kadınlar arasında Begum Rokeya ve Sakhawat Hossain'in çabalarından bahsetmeliyiz." (Chakraborty, 2009, s. 89).

Begum Rokeya'nın kısa hayatı

Begum Rokeya, 1880 yılında Bengal'de bir toprak sahibinin kızı olarak dünyaya geldi. Oldukça muhafazakâr olan babası Rokeya'nın okumasına izin vermedi. Ablası ve abisinin desteğiyle okuma yazma öğrendi. Henüz 16 yaşındayken kendisinden çok yaşlı bir adam olan Sakhawat Hossain ile evlendirildi ve kocasıyla yaşamak üzere Bhagalpur'a gitti. Burada edebiyat ile ilgilenmeye başladı ve 1905 yılında '*Indian Ladies' Magazine*' isimli dergide Sultana'nın Rüyası isimindeki ilk öyküsü yayınlandı. Hindistanlı kadınların tarihinde oldukça önemli bir yeri olan bu dergi, pek çok kadının bir araya gelmesini sağlamıştır. Bu biraraya gelişler ile de kadın yazarlar arasında bir ağ kurulmaya başlanmıştır.

Rokeya'nın kocası o 29 yaşındayken vefat etmiştir. Ölümünün ardından Rokeya'ya kız çocuklarının eğitimi için bir miktar parayı miras olarak bırakmıştır. Rokeya bu para ile Bhagalpur'da Müslüman kız çocuklarına yönelik bir okul açmaya çalışmışsa da bu okul girişimi kocasının ailesi ile girdiği bir takım anlaşmazlıklar sebebiyle başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Rokeya, Kalküta'ya taşınmış ve orada bugün de varlığını devam ettirmekte olan Sakhawat Hossain Memorial School isimli okulu açmıştır. Bu okul sekiz öğrenci ile eğitime başlamış ondan sonra Rokeya'nın ev ev dolaşarak kızları okula yazdırmak için girdiği mücadeleyle beraber büyümüştür.

Rokeya bu dönemde okul ile ilgilenmiş o yüzden yazarlık konusuna fazla eğilememiştir. Bu arada Hindistan'daki kadınların politik mücadelelerini destekleyen Narishilpa Vidyalaya (Women's Arts and Industry School) ve Narithirtha (Women's Institution) isimli iki organizasyonun oluşumunda yer almıştır. 1926 yılında ise Kalküta'da gerçekleşen Bengal Kadınlarının Eğitimi Konferansı'nın başkanlığını yapmıştır. Oldukça verimli geçen bu yıllar 1932 yılında Rokeya'nın 52 yaşındaki erken ölümüyle son bulmuştur.

Begum Rokeya'nın kadınların eğitimi hakkındaki düşünceleri ve mücadelesi

Begum Rokeya, Hindistan dışında çoğunlukla yazmış olduğu iki ütopya metni olan Sultana'nın Rüyası (2007b) ve Padmarag (2007a) ile tanınır. Hâlbuki bu yazmış olduğu metinler, onun Hindistan kadınlarının özgürlük ve eğitim mücadelesine vermiş olduğu katkının yalnızca bir parçası olarak görülmelidir. Rokeya bu iki kurgusal eserinin ötesinde çeşitli denemeler ve alegorilerle de kadınların eğitim mücadelesine katkı sunmuştur.

Rokeya'nın 1905 yılında yayınlanan ilk öyküsü, ütopya edebiyatı içerisinde temel bir temaya dayanır. Bu temayı kısaca tersine dünya olarak nitelendirebiliriz. Özellikle erken dönem feminist ütopya edebiyatında sıklıkla görünen bu tema, kamusal işlere yönelik kadınların ve erkeklerin yer değiştirmesini konu edinir. Gerçekte kamusal hayattan dışlanmış olan kadınlar bu türden anlatılarda her şeyi yapabilir konumda gösterilirler. Rokeya'nın öyküsü de bu şekilde bir anlatıdır. Kadınlar eğitim hayatına girerler ve diğer tüm kamusal işlerin içindelerdir. Öyküde bu süreç gelen ziyaretçiye şöyle anlatılır:

Kraliçemiz bilimi çok seviyordu ve ülkesindeki tüm kadınların eğitim görmesi gerektiğini emretti. Bunun sonucunda kızlar için hükümet tarafından desteklenen ve finanse edilen bir dizi okul açıldı. Eğitim, kadınlar arasında giderek yaygınlaşmaya başladı ve erken evlilikler sona erdi. Kızların yirmi bir yaşından önce evlenmesi yasaklandı. Bu değişiklikten önce, katı harem koşulları altında yaşamak zorunda olduğumuzu unutmamalısınız (Rokeya, 2007b, ss. 20-21).

Rokeya, Bilginin Meyvesi ve Özgürlüğün Meyvesi isimli iki alegorik denemesiyle kadınların eğitiminin önemini vurgulamıştır. 1922 yılında yazdığı Bilginin Meyvesi'nde Hristiyan mitolojisindeki Âdem ve Havva mitlerini kullanan Rokeya bilginin ve bilgiden kaynaklanan özgürleşmenin kadınlar için vazgeçilmez bir unsur olduğunu ortaya koyar. Bu alegorik öyküde Rokeya bilgi meyvesinin ağacını yiyen ve yeryüzüne gelen Âdem ve Havva'nın çocuklarının öyküsünü anlatır. Cinler ve periler ile irtibata geçen insanlık, bilgi meyvesinin ağaçlarını onlara satmaya başlar ve belli bir süre sonra bağımsızlıklarını yitirerek cinlerin ve perilerin himayesine girer. Cinler ve periler ise insanlığın yaşadığı yerlerdeki bilgi ağaçlarını kesmeye başlar. Bunun üzerine insanlık, Havva'nın cennetten getirdiği ağacın meyvesine ulaşmaya çalışır (Rokeya, 2013c). Bu öyküde kadınların eğitimine dair en önemli atfı Rokeya şu şekilde yapmıştır: "Hepsi geri dönmeleri

gerektiği konusunda hemfikir oldular. İçlerinden biri, "Erkekler, kadınların kazandıkları bilgiden onları mahrum bırakarak çok nankörlük ettiler; bu, bunun kesin sonucudur!" dedi." (2013c, s. 57). Bu öykünün sömürgecilik karşıtı bir öykü olarak okunması mümkündür. Cinler ve periler, İngiltere'den gelmiş olan sömürgeciler, insanlık ise Hindistan'da yaşamakta olan halklardır. Aslında insanlığın temel değeri olan bilgiyi ve onun kaynağı olan bilgi ağacını kendilerine mal ederek halkı cahil bırakmak için bir çaba içine girmişlerdir (Bagchi, 2009, ss. 748-750).

Rokeya'nın kadınların eğitime dair en önemli eseri ise 1924 yılında yayınlanmış olan Padmarag isimli eserdir. Bu eser Tarini Bravan (Kurtuluş Salonu) isimli kadınların eğitim aldığı ütöpik bir düzen içerisinde işleyen bir okulun ve o okula kabul almış Siddika isimli bir genç kadının hikayesini anlatır. Roman, Tarini Bravan üzerinden bir eğitim ütopyası olma özelliği sergilerken Siddika'nın aşk yaşantısı üzerinden de feminist bir ütopya olma özelliği taşımaktadır (Temizarabacı Yıldırım, 2007). Tarini Bravan, Dina-Tarini isimli birisi tarafından kurulmuştur, Rokeya kitaptaki bir dipnotta bu kişi hakkında şöyle yazmaktadır: "Dina-Tarini, tıpkı bir kayıkçı gibi, dertlileri taşır ve onları acılardan azad eyleyen kişi anlamına gelir" (Rokeya, 2007a, s. 43). Dina-Tarini, genç yaşta dul kalmış ve ölen kocasının ailesi tarafından dışlanmış bir kadındır. Dört yıl boyunca bu eziyetlere katlandıktan sonra dul kadınların sığınabileceği bir ev açar ve ona da "Haksızlığa Uğramış Kadınları İyileştirme Kurumu" adını verir. Bu ev ile beraber bir okul ve kurum da oluşturur. En başlarda Tarini Bravan'ın bir tarafı bu okula diğer tarafı ise dullar için oluşturulan eve ayrılmıştı ama sonrasında bir üçüncü kurum olarak "Hastalar ve İhtiyacı Olanlar İçin Ev" açılmıştır. Tarini Bravan, Dina-Tarini tarafından açılmış olmasına rağmen sadece onun tarafından yürütülüyordu, ona yardım eden Charubala Datta, Saudamini ve Helen Horace isimli üç kadın daha bulunmaktaydı. Okulun yönetimi içerisinde Hindistanlı Hindu ve Müslüman kadınların yanında İngiliz bir kadının da bulunması Rokeya'nın sömürgecilğe karşı olsa da Batı uygarlığının katkılarını kapıları kapamadığının da bir göstergesidir. Tarini Bravan, devlet desteğiyle işleyen bir okul olmadığı için devletin müfredatını da uygulama zorunluluğu yoktu. Bu da verilen eğitimin niteliğini oldukça yükseltmekteydi. Örneğin Tarini Bravan'da önerilen kitaplar, eğitim seviyesi çok yüksek kadınların tavsiyeleri ile oluşturuluyordu. Rokeya, öğrencilerin "eğitimle damgalanmadıkları" ve "lüks ve zevkin nesnesi haline gelmediklerini" özellikle vurgular. Kitapta Tarini Bravan'ın eğitim anlayışı şöyle özetlenmektedir:

Öğrenciler, yanlış yönlendirmelerle dolu tarihi ezberlemeye zorlanmıyordu ve kendilerini diğer Hintli akranları gibi aşağılamıyorlardı. Asıl vurgu ise ahlak, din eğitimi ve katı moral değerlere yapılıyordu. Kızlar, ileride iyi evlat, ev ve anne olmak, ülkelerini ve dinlerini kendilerinden çok sevecek şekilde ve yüksek ideallere sahip kadınlar olmaları için cesaretlendiriliyorlardı. Kendilerine güvenen insanlar olmaları, hayat yoksunu kuklaları kadınlar olmamaları ve babalarına, erkek kardeşlerine, kocalarına muhtaç

olmamaları konusuna ise özel önem veriliyordu (Rokeya (Sakhawat Hossain), 2007a, s. 48).

Buradan da görüleceği gibi kadınların özgür olması özellikle vurgulanırken bunun modernist milliyetçi bir açıdan desteklenmesi de vatanseverlik çerçevesinde yapılmaktadır. Okula bireysel destekler kabul edilmektedir ve özellikle zengin ve soylu kadınların destekleri ile okul ilerlemektedir. İngiliz Sömürge yönetimini kabul eden eyaletlerden ve bunların yöneticilerinden asla destek alınmaması ise kesin şekilde kararlaştırılmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi Tarini Bravan üç yapıya ayrılmış bir şekilde kurgulanmıştır. Hastalar ve İhtiyaçları Olanlar Ev'inde çoğunlukla ihtiyaç sahipleri tedavi edildikten sonra ayrılmaktaydılar, sadece bedensel özürlü olanlar ve cüzzamlıların sürekli kalmasına izin verilmektedir. Haksızlığa Uğramış Kadınları İyileştirme Kurumu, Tarini Bravan'ın en fazla harcama yapılan yapısıdır. Burada özellikle dul kalmış ve yaşlanmış kadınlar desteklenmekte, onların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmaktadır. Eğitim ise sadece kız çocuklarına yönelik değil tüm kadınlara yönelik olarak verilmektedir. Bu kadınlar içerisinde evlenmiş olanlar, evliler ve dullar vardır ve "dikiş dikme, iplik eğirme, kumaş dokuma, kitap ciltleme, çeşitli tatlılar hazırlama ve bunları satma" gibi işler yapmaktadırlar. Daha genç olanlara ise öğretmenlik, hemşirelik ve daktilo kullanımı öğretilmektedir. Bu sayede okulun tüm ihtiyaçları kendi içerisinde giderilmektedir. Öğretmen olarak yetişenler gerekli bilgileri sonraki kuşaklara öğretmekte, hemşireler ise Hastalar ve İhtiyaçları Olanlar Ev'inde çalışmaktadır. Okul dışındaki dünyada da eğer bu bilgilere ihtiyaç duyulursa başka kişilere de yardımda bulunurlar.

Tarini Bravan'da kadınlar çoğunlukla eşit şekilde görünürlerdi. Benzer renkte sariler kullanırlar ve takı takmazlardı ayrıca medeniyetin simgesi olan ayakkabı ve çorap da kullanmamaktaydılar. Hemen hepsi benzer yerlerde kalmaktaydı ve öğretmenler dışında kimsenin kendilerine ait bir odası yoktu. Rokeya, Tarini Bravan'ın sade ve mütevazı bir feminizm düşüncesinin somutlaşmış bir mekânı olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Kimsede savurganlıktan eser yoktu. Hepsinin görünümünde basit ve cömert bir ifade vardı. Sanki dünya nimetlerinden kendilerini soyutlamış derviş ve bilgelerin kızlarıydı bu kadınlar ve maddi dünyanın kontrolden uzak topraklarında kendi dinlerini ilan ediyor gibiydiler. Azla yetinimleri öylesine güzeldi ki! "Kız kardeşlik" sevecenliğin bir simgesi haline gelmiş gibiydi... (Rokeya, 2007a, s. 49).

Romanın başkahramanı olan Siddika'nın Tarini Bravan'da uyandığı ilk sabahta hissettiklerini Rokeya şöyle tanımlar: "Burada yaşarsa, cennetin bile vazgeçilebilir bir yer olacağını hissetti" (Rokeya, 2007a, s. 50). Roman, Tarini Bravan'ın işleyişini anlatırken bir yandan da abisi tarafından okula emanet edilmiş olan Siddika'nın hikâyesini de okuyucuya sunar. Siddika yetenekli ve

dünyaya açık bir genç kızdır. Siddika'nın abisi yukarıda adı geçen Tarini Bravan'daki öğretmenleri görür ve kız kardeşini onlara emanet eder. Siddika burada yaşamaya başlar ve oranın işleyişini de bir yandan öğrenir. Bu aslında klasik ütopya edebiyatının da temel nosyonlarından birisidir. Çoğu ütopya metni o coğrafyaya dışarıdan gelen bir yabancıнын hikâyesini anlatır. O ütopyaı yaşayanlar gelen yabancıya kendi ideal toplumlarının işleyişini anlatırlar, Padmarag romanında da bu karakter Siddika'dır. Siddika, Tarini Bravan'da yaşamaya ve her türlü atölye ve eğitim faaliyetine katılmaya başlar. Herkes tarafından çok sevilen ve asla kötülük gelmeyeceğine inanılan birisi olmuştur. Bir süre sonra Latif isimli bir adam yaralı bir biçimde Hastalar ve İhtiyaçları Olanlar Ev'ine gelir ve orada tedavi edilmeye başlar. Latif ile Siddika arasında bir duygusal yakınlık olur ve nişanlanırlar. Ama kader onların bir araya gelmesini engelleyecektir çünkü Latif, ölen amcasının dul kalmış olan karısıyla evlenmeye mecbur bırakılır. Nihayetinde Latif ile Siddika arasında bir evlilik mümkün bile olsa Siddika bunu kabul etmez. Bundan sonraki hayatını ve amaçlarını, feminist bir karşı duruşla şöyle planlar:

Eski ile yeni birbirine karışıp bozulmuş. Evlilik hayatı bana göre değil. Mal mülk kendilerine verilmedi diye, bir tarafa fırlatılarak aşağılanışımı nasıl unutabilirim peki? Mülküne göz dikmişlerdi, istedikleri ben değildim. Kadınlar erkeklerin kuklası mı ki, istedikleri zaman reddediyorlar, kendilerine uygun olduğunda da geri alıyorlar bizi? Erkeklerin üzerimize basıp geçtiği, ardından da bize ayakkabılarını yalattıkları devir geride kaldı. Bütün hayatımı Tarini Bravan'a adayarak, kadınların daha iyi bir hayata sahip olmaları ve inziva geleneğinin kökten yok edilmesi için çalışacağım (Rokeya, 2007a, ss. 209-210).

Rokeya, bu türden kurgusal eserlerinin yanında çeşitli düz yazıları ve konuşmalarıyla da kadınların ve kız çocuklarının eğitimine katkı sunmuştur. Burada 1927 yılında Bengal Kadın Eğitimi Konferansı başkanı olarak yaptığı konuşmanın metnine (Rokeya, 2013a) ve 1931 yılında yazmış olduğu "Modern Hint Kızları İçin Eğitim Düşünceleri" (Rokeya, 2013b) isimli denemesine değinilecektir.

Rokeya yazarlık, öğretmenlik ve okul yöneticiliğinin yanı sıra kadın hakları konusunda çeşitli örgütler, dernekler ve oluşumlar içerisinde de yer almış bir aktivisttir. Yaşamının erken dönemlerinden itibaren bu türden derneklerde yer almış, dul ve yaşlı kadınlara yardım için çabalamıştır. Bu derneklerin en önemlilerinden birisini 1927 yılında, Sarala Ray ve kız kardeşi Abala Bose ile Bengal Kadın Eğitim Derneği'ni kurmuşlardır. Sarala Ray bundan önce Tüm Hint Kadınlar Konferansı'nda yer almıştı ve bu oluşumun sonradan başkanı olacaktır. Her iki kardeş de üniversite eğitime erişmiş ve toplumun geleceği için çabalayan eğitimci ve feministlerdi. Dolayısıyla Begum Rokeya ile bir araya gelmeleri ve mücadelelerini birleştirmeleri oldukça verimli sonuçlara yolaçtı. 1927 yılında kurulan dernek hemen kız çocukların ve kadınların eğitim sorunlarına dair bir konferans organize etti. Bu organizasyonun başkanı da Begum Rokeya oldu. 1927

yılının şubat ayında toplanan kongrenin dördüncü gününde Rokeya bir konuşma yaptı. Konuşmanın başlangıcı aslında biraz üzücü bir şekilde başlıyor. Kendisinin eğitilmiş birisi olmadığını bu yüzden de kendisinden beklenen Bengal'deki Müslüman kızların eğitimi konusunda ayrıntılı bir analiz yapamayacağını söylüyor ve kendi konuşmasının sadece on altı yıllık okul yöneticiliği deneyimine bağlı olduğunu vurguluyor. Rokeya'nın konuşması doğal olarak oldukça İslam vurguludur. İslamiyet'in kız çocukları toprağa gömülmeyle kurtardığını ama sonrasında İslam topluluklarının Muhammed peygamberin isteklerine ters düşen bir şekilde kız çocukları için hiçbir şey yapmadığını söyler. Dönemin önemli İslami önderlerinden Şeyh Muhammed Abdullah'ın kız çocuklarının eğitimden mahrum bırakılması ve değersizleşmesine karşı fikirlerinden faydalanır. Müslüman toplumlar içerisinde özellikle Türkiye ve Mısır'ın son dönemlerde kız çocukların okula ulaşmasına dair yaptığı reformları önemli adımlar olarak gösterir. Geniş ölçekli bu vurguları yaparken daha küçük ölçekli olarak iki vurgu öne çıkıyor. Bunlardan ilki, kız çocuklara Kuran okutulması gerekliliği üzerine. Ama özellikle vurguladığı Arap harfleri ve konuşmasıyla hafız olarak değil, gerçekten Kuran'da ne yazıldığını anlayarak öğretiminin zorunlu olduğunu vurguluyor. Burada Türkiye'de Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ne okunduğunun anlaşılmasına yapılan vurguya benzer bir vurguyu görüyoruz. İkinci küçük ölçekli vurgu ise kız çocuklarının sağlıkları için temiz havaya duydukları ihtiyaçla ilgilidir. Okula gönderilmiş olan kız çocuklarına yapılan sağlık taramalarının sonucunda sağlıklı olmayan sonuçlara ulaşılmıştır. Ailelerine bu durum bildirildiğinde sağlıkları için eğitim için okula göndermediklerine dair şikâyetler alınmıştır. Bundan bahseden Rokeya özellikle çocuklarını okula göndermek konusunda ikilemde kalan ailelerle yaşadığı bir başka sorunu gündeme getirmiştir. Rokeya temiz hava ihtiyacından ve sağlık sorunlarından bahsetse de aslında kız çocukların harem dışına çıkması ve kamusal hayata katılımının artması için de temiz hava söylemini vurguluyor gibi durmaktadır. Konuşmasının can alıcı bir yerinde kadınlara seslenen Rokeya şöyle demektedir:

Müslümanların tüm üzüntü ve acılarının tek sebebi kadınların eğitimine karşı ilgisizlikleridir. Müslüman erkekler, Aligarh Üniversitesi, Dakka Üniversitesi ve Kalküta'daki Islamia Koleji'nden mezun olan birkaç kişiye güvenerek cennete girebileceklerini ve geçit yolundan geçerken eşlerini ve kız kardeşlerini bir çantaya doldurabileceklerini düşünüyorlar. Ancak Tanrı'nın planları başka türdür. Onun düzeninde, herkes kendi eylemlerinin sonucuna katlanmak zorunda kalacaktır. Bu nedenle, kadınlar başkalarının omzunda cennete girmeyi ummak yerine, kızlarının eğitimine odaklanmalıdır (Rokeya, 2013a).

Rokeya'nın ölümünden bir yıl önce 1931 yılında yazmış olduğu kısa deneme de oldukça önemlidir. Rokeya modern çağda kız çocuklarının okula gitmelerinin önemini kaçınılmaz olduğunu vurguluyor ama kızların eğitiminin köklerinin Hint kültüründe kadim olduğundan hareketle bunu yapıyor. Kız çocukları kadim zamanlarda eğitim görürlerdi tabii burada eğitimin okullarda verilenden çok aile

ve gündelik hayatta aktarılan bir sosyalleşme ile olduğunu vurguluyor Rokeya. Yani eski zamanlarda kız çocukları kamusal alandan dışlanmayan ve önemsenen bir grup olarak çeşitli bilgilerin aktarılmasında öncelenir iken sonrasındaki ataerkil düzenin kız çocuklara yönelik bu önceliği yok ettiğini ifade ediyor. Rokeya kendi mücadelesinin bu kadim önemi diriltmek üzerine olduğunu gösteriyor. Sonrasında ise kendisi ve kendi gibi Hint kadın öncülerin yaptığı bir yanlış vurguluyor: 'Batı zihniyetini her şeyin önüne koymak'. Rokeya bu yanlış sebebiyle tepkilerin fazla olduğunu, bunu alt edebilmek için de akademik bilgilerin yanında ahlak ve manevi değerlerin de Hinduizm veya İslamiyet fark etmeksizin öğretilmesi gerekliliğini vurguluyor. Kendi kadim eğitim anlayışlarının Batı'daki gibi okul veya kurum temelli değil bireysel bağlarla oluştuğunu vurgulayan Rokeya böylece öğrenci ile öğretmen arasında kurulan ilişkinin eğitimin temeli olduğunu ortaya koyuyor. Bu denemesini "Kısacası, kızlarımız sadece üniversite diploması almakla kalmayacak, aynı zamanda ideal kızlar, eşler ve anneler olacaklar; hatta itaatkâr kızlar, sevgi dolu kız kardeşler, görevlerini bilen eşler ve öğretici anneler de diyebilirim" (Rokeya, 2013b) cümleleriyle sonlandıran Rokeya, erken dönem, birinci dalga feministlerin temel çelişkisini de ortaya dökmektedir. Kadın özgürlüğü ile modernist milliyetçi düşünceler arasındaki kadınların toplumsal rolleri ve hakları üzerinden ilerleyen tartışma bugün dahi tarihçilerin araştırma konularından birini oluşturmaktadır.

Sonuç

Rokeya'nın hayatı, hem Batının sömürgeci güçlerine karşı bir özgürlük mücadelesi hem de erkek egemen modernist Hindistan milliyetçisi hareketlere karşı da verilmiş bir mücadeledir. Bu doğrudan veya dolaylı olarak sömürülen tüm toplumlarda benzer örüntüler içeren bir hareket olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve erken Türkiye Cumhuriyeti'nde de kadınlar, Rokeya'nın mücadelesine benzer mücadeleler vermişlerdir. Bazen kazanmışlar ve haklı görülmüşler, bazen de dışlanmış ve suçlanmışlardır. Ama bugün dahi kadınların özgürlük mücadelesi, tarihsel sahnede konulan bu yolların üzerinden devam etmektedir. Nezihe Muhittin'in yaşamı Türkiye'de buna örnek olarak verilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna işgallere karşı mücadele vermiş, eğitimci olarak çalışmış, Türk Kadın Birliği'ni kurmuştur ama sonrasında dışlanmış, unutulmuş ve uzun süre tarihin unutulmuş sayfalarında kalmıştır.

Rokeya Türkiye'yi yakından takip etmiştir. Milli Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi'ne para katkısı sunmak amacıyla yapılan kampanyalara katılmış ve sonrasında yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle kız çocuklarının eğitimine dair çalışmaları izlemiştir. Bu bakımdan da aslında Batı dışındaki özgürleşme mücadeleleri her zaman iç içe olmuştur. Bugün geldiğimiz noktada kız çocukların okullaşma oranları yükselmiş olsa da okula devam oranları hala olması gereken yerde değildir. Kaldı ki kız çocuklar eğitim imkânına kavuşsa bile resmi müfredat ataerkil bir zihniyet ile ideolojik içeriklerle devam etmektedir. Bu durumda kız

çocukların eğitim hakkına kavuşması önemli bir adım olsa da ataerkil rejimin getirilerine karşı mücadele hala devam etmektedir.

Begum Rokeya, 1932 yılında henüz 52 yaşındayken öldü. Bu erken ölümünün ardından çalışma arkadaşlarından Sarala Ray kendisi hakkında şunları demiştir:

O; güzel, asil, küçük bir kadındı... Ülkedeki kendi cinsiyetinin eğitiminin iyileştirilmesi için kanayan çok büyük bir kalbi vardı. Ritüel ve ilkelerin, yaşamın daha büyük bir dini vizyonuna ulaşmak için sadece bir araç olduğu gerçek Müslümanlardan biriydi... Ona göre Hindu ve Müslüman arasında hiçbir fark yoktu. Okulun inşasında verdiği mücadele, yaşam ideallerine olan büyük sadakati ve Hint kadınlığının güzel özellikleri nedeniyle ona saygı duydum... Kitaplarından biri olan "Padmarag" bize kendi yaşam idealleri hakkında biraz fikir veriyor. Tüm yayınları güzel... (akt. Bagchi, 2009, s. 751)

Ezcümle Rokeya'nın mücadelesi ve yaptıkları şu anda bizlerin hala içerisinde bulunduğu koşullara karşı verilen mücadelemiz ile aynı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Eleştirel pedagojinin çabaları hem farklı coğrafyalardaki hem de farklı zamanlardaki benzer mücadeleleri araştırarak kültürlerarası bir mücadeleyi tesis etmek olmalıdır. Burada hem ataerkil rejime hem de kolonyalist yönetime karşı verdiği mücadele ile Rokeya bugüne de destek vermektedir. Onun ve onun gibi kadınların inatçı mücadelesi ile bugün inşa olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- Bagchi, B. (2009). Towards Ladyland: Rokeya Sakhawat Hossain and the movement for women's education in Bengal, c. 1900–c. 1932. *Paedagogica Historica*, 45(6), 743-755.
- Chakraborty, R. (2009). Women's Education and Empowerment in Colonial Bengal. İçinde H. Hägerdal (Ed.), *Responding to the West: Essays on Colonial Domination and Asian Agency* (1. bs, ss. 87-101). Amsterdam University Press.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm* (M. Küçük, Çev.; 1. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Quayum, M. A. (2020). Inspired by the Bengal Renaissance: Rokeya's Role in the Education and Emancipation of Bengali (Muslim) Women. *Crossings: A Journal of English Studies*, 11(2), 8-22.
- Rakshit, S. (2023). The Era of Bengali Renaissance – A Legacy of the Hallowed Sons of Bengal. *IJFMR - International Journal For Multidisciplinary Research*, 5(3), 1-11.
- Rokeya (Sakhawat Hossain), B. (2007a). Padmarag (B. C. Yilmazyiğit, Çev.). İçinde *Sultana'nın Rüyası/Padmarag* (1. bs, ss. 29-229). Versus Kitap.
- Rokeya (Sakhawat Hossain), B. (2007b). Sultana'nın Rüyası (B. C. Yilmazyiğit, Çev.). İçinde *Sultana'nın Rüyası/Padmarag* (1. bs, ss. 13-28). Versus Kitap.
- Rokeya (Sakhawat Hossain), B. (2013a). Bengal Women's Educational Conference (M. A. Quayum, Çev.). İçinde M. A. Quayum (Ed.), *The Essential Rokeya: Selected Works of Rokeya Sakhawat Hossain (1880–1932)* (1. bs, ss. 126-132). Brill.
- Rokeya (Sakhawat Hossain), B. (2013b). Educational Ideals for the Modern Indian Girls (M. A. Quayum, Çev.). İçinde M. A. Quayum (Ed.), *The Essential Rokeya: Selected Works of Rokeya Sakhawat Hossain (1880–1932)* (1. bs, ss. 170-174). Brill.
- Rokeya (Sakhawat Hossain), B. (2013c). The Knowledge Fruita (A fairy tale) (M. A. Quayum, Çev.). İçinde M. A. Quayum (Ed.), *The Essential Rokeya: Selected Works of Rokeya Sakhawat Hossain (1880-1932)* (1. bs, ss. 51-57). Brill.
- Temizarabacı Yıldırım, Y. (2007). Önsöz. İçinde *Sultana'nın Rüyası/Padmarag* (1. bs, ss. 3-12). Versus Kitap.
- Verma, A. (2024). *Women's Education in 19th Century India*. Egra Sarada Shashi Bhusan College. (https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp_content/Women_Studies/Gender_Studies/03_Women_and_History/16_Womens_education_in_19th_century_India/et/7885_et_ET_16.pdf)
- Vikas, & Pathak, V. K. (2024). Growth of Women Education in Colonial India. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology*, 11(2), 795-805.